

Н. П. ДЕЙНИЧЕНКО
ЛЕТІТИ СОКОЛОМ, СПІВАТИ СОЛОВЕЙКОМ...

Зоологічна лексика в прямому значенні використовується не лише в спеціальних виданнях, але й в художній літературі для реалістичного відтворення дійсності, а також в ролі складових елементів тропів і художніх образів. Про це свідчать і літературні пам'ятки Київської Русі. Так, у «Слові о полку Ігоревім», насиченому яскравими поетичними картинами і фольклорними образами, невідомий автор 17 разів звертається до сокола, 9 — до вовка, 7 — до коня, 5 — до лебедя і т. д. У творі діє 21 істота: князь Ігор з полону *горностаєм* побіг, білим *гоголем* впав на воду, скочив з *коня босим вовком*, летів *соколом* під хмарами, а в той час *ворони* не каркали, *галки* замовкли, сороки не стрекотіли, *дятли* своїм стуком показували дорогу до річки, *солов'ї* співом світанок сповіщали. Ярославна прагнула летіти «*зигзицею* по Дунаєві» до свого лада. Існують різні гіпотези щодо слова *зигзиця*. В багатьох поетичних переспівах тужіння Ярославни (М. С. Шашкевича, Ю. А. Федьковича, Б. Д. Грінченка, В. Ф. Соболевського, Р. М. Чумака) *зигзиця* — це зозуля. Сучасні нормативні словники теж так трактують це слово (див., наприклад, СУМ, т. III). Записи з Вологодської губернії свідчать, що *зигзиця* — це чорна ластівка (див.: Русская речь, 1975, №6, с. 71). Але найбільш точним, на нашу думку, є переспів плачу Ярославни в однойменній поезії Т. Г. Шевченка:

— Полечу, каже, *зигзицею*,
Тією чайкою-вдовицею.

Великий Кобзар, мабуть, слушно витлумачує народнопоетичний образ зигзиці як чайки. В усних народних творах чайка, а не зозуля ширяє над водними просторами.

У «Слові» поряд з лексемою *комони* автор уживає найменування *коні*: «сѣдлай, брате, свои брѣзьи *комони*», «той клюками подпрѣся о *кони*, и скочи къ граду Кыеву». Назва *кінь* уживається лише один раз, і, здавалося б, це можна пояснити тільки неухважністю переписувача. Але у видатній пам'ятці літописання того часу «Повісті временних літ» є іменники *коні* (для війська) і *лошади* (для господарських робіт), лексеми *комони* немає. Її ми зустрічаємо в пізнішій пам'ятці козацько-старшинського запису «Літописі Самовидця». Очевидно, іменник *комони* у «Слові» вживається з певним стилістичним забарвленням.

Усна народна творчість, відображаючи життя трудового народу, також використовує зоолексеми: «Не дай бог *коня* лінивого, а чоловіка ревнивого», «Поля, що й *курці* лапою ніде ступити», «*Ворон ворона* не клює, пан у пана шкуру не здере», «Цар — як *кабан*, а цариця — як печериця», «Пан *собакою* був — собака йому смерть», «Дружній череді і *вовк* не страшний» — у прислів'ях та приказках; «Сімсот *солов'ят* на одній подушці сидять» (*бджоли*), «Повзун повзе, сімсот *голок* везе» (*їжак*) — у загадках; «*Зозуленька* луговая», «*Зозуленька* сива, ряба», «*Коза*», «*Коню* мій, *коню* вороненький» — у щедрівках й колядках; «Сидить *ведмідь* на копі», «*Перепілонько* біла» — у народних піснях. Особливо часто зоологічна лексика допомагає висміювати негативні риси характеру, поведінку людей: «Хитрий, як *чорт*; дурний, як *ворона*», «Впертий, як *свиня*»; «Нарядилася, як *нава*, а кричить, як *гава*», «Дай *свині* роги — людей поколе». Для створення позитивних образів усна народна творчість уживає зоологічні назви з демінутивним значенням.

Багато зоолексем у казках про тварин. Тут діють хитра *лисиця*, дурний *вовк*, заєць-боягуз, *ведмідь-тюхтій*. Зоолексеми допомагають створювати алегорію в байках. Самі назви переконливо свідчать про це: «Лебідь, Щука і Рак», «Лев та Миша», «Вовк і Кіт» (Л. І. Глібов); «Муха на пасіці», «Солов'ї та Жаби», «Свиня в саду», «Ведмідь гне дуги», «Лев, Осел та Заєць» (П. Ю. Ключина). Звірі в байках виступають носіями певних людських вад: тупості, впертості, боягузтва, хитрощів, жадібності.

Сталі ознаки, що закріпилися за певними тваринами, і в художній літературі допомагають розкривати особливості характеру, психічного стану і фізичних якостей людини: «Людина тоді нагадує *барана*», «Та він же на мене зиркав, як *заєць* з-під капусти», «Той вибіг, за хвилину повернувся з дружинником, дужим, як *тур*», «А Жеребило сам усе

життя працював, як *віл*» (П. Загребельний); «Полохливий він, як шкідливий *кіт*» (М. Стельмах); «Та я ночами, як *кішка*, нечутно йтиму, вдень поміж бур'янами *зміюкою* поповзу», «Заліз я в куток під солому, як *миша*» (О. Гончар).

Своєрідним художнім засобом є образи-символи, для створення яких використовуються назви птахів: *сокіл*— уособлення сміливості, *лелека* — вірності, *крук* — смерті. Образи-символи беруть свій початок ще в усній народній творчості. Як зазначав М. Т. Рильський, «*голуб* миру» — давній, традиційний у народній творчості образ, але він прекрасно символізує ставлення до війни всіх чесних людей ХХ ст.».

У художній літературі вживаються імена й прізвища людей, утворені від назв тварин: Захар *Беркут*, Тугар *Вовк* (І. Франко); Самійло *Кішка* (народна дума), Остап *Тур* (К. Гордієнко); *Сойка* (С. Тудор); *Пацюк* (Панас Мирний); Юрко *Крук* (П. Козланюк); Валентин *Сорока* (О. Гончар) та ін.

Зоологічна лексика часто є важливим елементом соціальної характеристики. Вона допомагає змалювати картину злиднів, бідкування народу: «Такий він бідний та нещасний, ледве душа в тілі тримається, і нагріти нема її де, повіриш, кілька ночей спав... в жолобах для *волів*, а потім, поміж хворими *вівцями*» (М. Стельмах); «Розокремити люд, розділити на *овець* і *козлиць*, на слухняних і непокірних» (П. Загребельний). Зоолексеми і порівняння допомагають створювати образ голодного дитинства у творах Василя Стефаника: «Та й дав їм кусень хліба, а вони, як *щєнята* коло голої кістки, коло того хліба заходилися» («Новина»). Олесь Гончар у своїх творах називає дітей то демінутивною лексемою *гороб'ята*, то порівнює їх із *соколами*, а в уста куркулів вкладає образливе — *лошаки*.

Зоологічна лексика в художніх творах є важливим компонентом портретної характеристики: «...із вухами, як у *лилика*» (Л. Мартович); «...чорні довгі вуса, як *гадюки*» (І. Нечуй-Левицький); «...вухо стає тепер у селянина велике й чутке, мов у *зайця*» (М. Стельмах); «...*по-журавлиному* витягнувши вперед свою худу хрящувату шию» (О. Гончар); «...довгі, як у *бузька*, ноги» (І. Вільде).

Для створення місцевого колориту письменники вдало вводять в рамки художнього твору діалектну лексику: *лилик* — кажан (Л. Мартович, В. Стефаник, Леся Українка, І. Франко), *бузько*, *бузьок* — лелека (В. Стефаник, І. Вільде), *мушля* — черепашка (І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Первомайський), *кертиця* — кріт (В. Стефаник, І. Франко), *нетля* — нічний метелик (І. Франко).

Отже, зоолексика широко представлена в художній літературі, де вона виступає з порівняльно-асоціативним і метафорично-узагальненим значенням.